

Xədicə HEYDƏROVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
Azərbaycan dili tarixi şöbəsinin müdiri
E- mil: heyderova73@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1148-8326>

NƏSİMİNİN ƏDƏBİ İRSİNDƏ “ÜZ” VƏ “SAÇ” MİSTİK-OPPOZİTİV SİMVOLİKASI

Xülasə

Məqalədə İmadəddin Nəsiminin poeziyasında “üz” və “saç” sözlərinin sufi və hürufi ənənəyə əsaslanan dərin leksik-semantik, simvolik və intertekstual təhlili aparılır. Tədqiqatın məqsədi bu anlayışların qarşılaşdırılmasında şifrələnmiş ontoloji və qnostik mənalara üzə çıxarmaq və onların hürufi kosmologiyası çərçivəsində kamil insanın antropomorf obrazının formalaşmasında oynadığı rolunu aşkarlamaqdır. Tədqiqatın metodologiyası poetik obrazların semantik və kontekstual təhlili, eyni zamanda Qurani və klassik mənbələrlə müqayisəyə əsaslanır. Müəllif qeyd edir ki, Nəsimi poetikasında saç gecəni, qaranlığı, gizli mənalara, “küfr”ü (imansızlıq) simvolizə etdiyi halda, üz işığı, gündüzü, “iman”ı (imani), gnoseoloji idrakı və ilahi nurun kamil əksini ifadə edir. Xüsusi diqqət Qurana intertekstual bağlılıqlara yönəldilir: “əl-Leyl”, “Duxan”, “Leylətül-İsra”, “Həblülmətin” kimi ayə və terminlər hürufi prizma ilə yenidən mənalandırılır. Həmçinin Qazi Bühranəddin, Gülşəni və Şah İsmayıl Xətai kimi digər sufi şairlərin yaradıcılığı ilə paralellər aparılır ki, bu da klassik poeziyada davamlı simvolik silsilələri izləməyə imkan verir. Məqalə rəng antonimiyası və ezoterik kateqoriyalar üzərində qurulmuş çoxqatlı metaforik sistemi üzə çıxarır.

Açar sözlər: Nəsimi, üz, saç, Quran, simvolika.

DOI: <https://doi.org/10.54414/JYGO3328>

Giriş

Orta əsrlər Şərq poeziyasında simvol və metaforaların poetik düşüncəni ifadə vasitəsi kimi xüsusi funksiyası olmuşdur. Bu xüsusiyyət klassik sufi poeziyasında daha qabarıq şəkildə təzahür edir. Sufi şairlər konkret maddi hadisə və əşyaları istifadə etməklə, onların arxasında gizlənmiş batini həqiqətləri ifadə etməyə çalışmışlar. Bu kontekstdə İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı həm təsəvvüfi, həm də hürufi poetikanın zirvəsi kimi diqqətəlayiqdir. Onun poetik sistemi sadəcə bədii təsvir vasitələrinə deyil, həm də mistik və ezoterik semantikaya əsaslanan çoxqatlı simvolik düzümə söykənir.

Nəsimi poeziyasında “üz” və “saç” leksik vahidləri yalnız fiziki gözəlliyin ifadəsi deyil, antropomorfik ilahi surətin və Qurani batiniliyin rəmzi olaraq çıxış edir. “Üz” ilahi nurun,

Adəmin camalının, mənəvi qavrayışın simvolu olduğu halda, “saç” bəzən küfr, qaranlıq və gizlənmiş həqiqət kimi təqdim edilir. Bu bədii-oppozitiv strukturlar Cəlal və Camal, küfr və iman, nur və zülmət, şam və səhər kimi zidd anlayışlar arasında poetik gərginlik yaradaraq, dərin mistik təhlil müstəvisi formalaşdırır. Tədqiqat göstərir ki, Nəsimi “üz” və “saç” anlayışlarını Qurani ayələr, ərəb-fars mənşəli təsəvvüf terminləri və hürufi doktrina ilə zənginləşdirilmiş metaforik dil vasitəsilə ifadə edir. O, həm zahiri gözəlliyi, həm də batini həqiqəti bu cütlük üzərindən təqdim etməklə rəmzi semantika ilə teoloji konsepsiyaları birləşdirir. Bu yanaşma onu yalnız sufi poetikasının davamçısı deyil, həm də hürufi mətnşünaslığın yenidən qurucusu kimi təqdim edir.

Bu tədqiqatın əsas məqsədi İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında “üz” və “saç” leksik vahidlərinin mistik-oppozitiv simvolikası əsasında formalaşan poetik sistemin müəyyənləşdirilməsidir. Tədqiqatda “saç”ın qara rəngi ilə “üz”ün nurluluğu arasında qurulan poetik-antitetik münasibətlər əsasında Cəlal və Camal sifətlərinin bədii əksini tapması araşdırılır. Məqalə həmçinin Nəsiminin bu simvolik cüt-lüklər vasitəsilə hurufi antropologiya, Quranın batini təfsiri və təsəvvüfi məna təbəqələrini necə poetik şəkildə ifadə etdiyini ortaya qoyur. Tədqiqat, üz və saç konseptinin yalnız estetik təsvir vasitəsi deyil, həm də ilahi həqiqətləri ifadə edən ezoterik poetik sistemin əsas elementinə çevrildiyini göstərməyi hədəfləyir.

Metodologiya

Tədqiqatın metodoloji əsasını leksik-semantik, intertekstual və simvolik-şərhi təhlil üsulları təşkil edir. Tədqiqatda aşağıdakı metodlardan istifadə olunmuşdur:

1. Leksik-semantik təsnifat – Nəsimi yaradıcılığında “üz” və “saç” anlayışları ilə bağlı işlənən metaforik, simvolik və antonimik ifadələrin müəyyənləşdirilməsi və semantik təhlili;
2. Quranla intertekstual əlaqələrin təhlili – *vəl-leyl*, *vəl-müsrəlat*, *ələm nəşrəh*, *həblül-mətin*, *Düxan*, *inna hüdeynahüs-səbil* kimi Qurani ifadələrin poetik transformasiyası və hurufi-təsəvvüfi baxışla mənalandırılması;
3. Müqayisəli yanaşma – Qazi Bürhanəddin, Gülşəni, Şah İsmayıl Xətayi kimi klassik sufi şairlərin poeziyasında bənzər simvolik-oppozitiv leksikonun işlənməsi ilə kontekstual paralellərin qurulması;
4. Simvolik sahələşdirmə – pozitiv və neqativ semantik sahələrin (məsələn: *nur* və

zülmat, *iman* və *küfr*, *gündüz* və *gecə*) strukturlaşdırılması və poetik mətn daxilində qarşılıqlı əlaqələrinin araşdırılması;

5. Bədii vasitələrin təhlili – metafora, təşbeh, epitet, antonimiya, sinonimiya, assosiativ əlaqə, izafət konstruksiyaları və frazeoloji ifadələrin poetik-fəlsəfi dərinlik yaratmaq üçün istifadəsinin müəyyənləşdirilməsi.

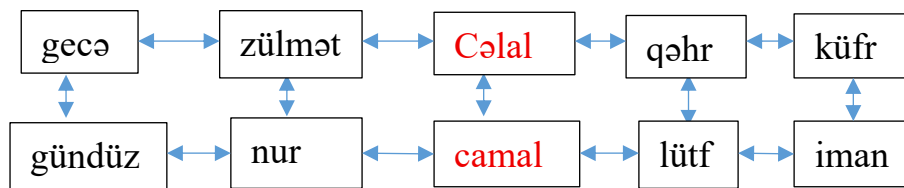
Bu metodlar Nəsimi poeziyasındakı simvolik elementlərin həm lüğəvi səviyyədə, həm də məna qatlarında qurduğu çoxqatlılığı üzə çıxarmağa və onun hurufi poetikasının semantik əsaslarını sistemli şəkildə təqdim etməyə imkan verir.

Sağın qara rəngi və üzün nuru arasında mistik-oppozitiv münasibət

Nəsimi yaradıcılığının leksik-semantik təhlili göstərir ki, saçın qara rəngi və üzün nuru arasında mistik-oppozitiv münasibət mövcuddur. *Üz* və *saç* konseptində işlənən leksik vahidlər vasitəsilə Nəsimi həm antropomorfik Tanrı konsepsiyasını, həm də ezoterik həqiqətləri bədii şəkildə ifadə etmişdir. Məhəmməd peyğəmbərin və ya Fəzlullah Nəiminin saçının qaralığı, Kəbənin qara daşınının simvolik ifadə vasitəsi olan üzdəki xalın qara rəngi Nəsiminin dilində maraqlı simvolikalar vasitələri ilə vəsf edilir və bəzən qara saç üzün nurlu olması ilə qarşılaşdırılaraq bədii təzad yaradılır:

“Gecə-gündüz zülmatü nuru Cəlal ilə Camal, Qəhrü lütfü aşiqə küfrü həm iman göstərir”
[1, II, s. 144]

Şair bu beytdə Allahın Cəlal və Camal sifətləri ilə *gecə*, *gündüz*, *zülmat*, *nur*, *qəhr*, *küfr* və *iman* məfhumları arasında paralelliklər aparır. Bax: Şəkil 1.

Şəkil 1. Paralellik və qarşıdurma.

Burada yuxarıdakı birinci cərgə neqativ, aşağıdakı ikinci cərgə pozitiv xarakterlidir. Şair sanki neqativ və pozitiv məfhumlar arasında qarşıdurma yaradır və eyni zamanda onların həyatda paralel mövcudluğunu təsdiqləyir. Burada əsas aparıcı fiqur Allahın Cəlal sifəti və Adəmin camalı, yəni surətidir. *Cəlal* ərəb mənşəli sözdür və “*Allahın nəfsi əzən, arzuları tənzimləyən və haqsızlığa görə günahkarları cəzalandıran sifətlərindən biri*”dir [2, s.147]. *Camal* ərəb dilində üz gözəlliyini ifadə edir. Bu təsəvvüf termini “*Təsəvvüf poeziyasında ... Allahı, Tanrının təcəllisini əks etdirən Adəmin, peyğəmbərlərin, bığ yeri yenidən tərləmiş cavanın surətini*” (bax: “Nəsimi yaradıcılığında antropomorfizmi əks etdirən leksik vahidlər” paraqrafı) *tərənnüm edir*” [2, s.139]. *Cəlal* və *camal* pozisiyasından çıxış etdikdə *gündüz*, *nur*, *lütf* və *iman* – “*camal*”ı, yəni insan surətini; *gecə*, *zülmat*, *qəhr* və *küfr* Cəlalın nazil etdiyi *həblülmətin* – Quranı simvolizə edir. Bax: “Nəsiminin yaradıcılığında “saç” və “zülfi” təsəvvüf terminlərinin ifadə etdikləri mənaların obrazlı təqdimatı” paraqrafı.

Nəsimidən əvvəl yaşayıb-yaratmış Qazi Bührənəddinin yuxarıdakı beytdə müşahidə etdiyimiz *küfr-iman* təzadından istifadə etməsi və küfrü Peyğəmbərin saçına aid etməsi bunun təsəvvüfdə bir tendensiya olduğunu sübuta yetirir: “*Küfr idüğün saçını yüzünü ötər bildüm, Rövşən ay yüzünü iman dedilər, gərçəkmi?*” [3, s.

98]. *Küfr-iman* təzadlılığı Gülşənində də müşahidə olunur: “*Görəli xədd ilə xalun küfrü iman bulmuşam*” [4, s. 21]. Gülşəni də küfrü saç, imanı üz ilə əlaqələndirir: “*Saçun küfrin görün iman yüzündən Bilür ol küfr ilə imanım, ey dust*” [4, s. 43].

“Küfr” (کفر – *kafirlik, dinsizlik*) sözü göstərilən beytlərdə saçın qara rənginin ifadə vasitəsi kimi istifadə olunur. Nəsimi bədii üslubun leksik səviyyəsində “küfr” və “iman” antonimlərini qarşılaşdıraraq poetik antitez yaradır və bu anlayışlar arasında metaforik əlaqələr qurmaqla dərin məcazlılıq qatları yaradır. Küfr – “qara”, iman – “ağ, nurlu” mənalarını bildirir:

“*Saçındır küfrümüz, üzündür iman*” [1, II, s. 196]

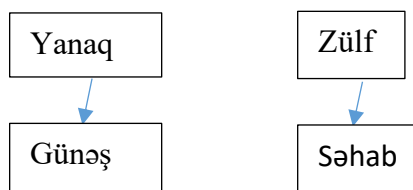
“*Zülfünün küfrün ağərçi əhli-Fəzl iman bilir*” [1, II, s. 196]

Burada *əhli Fəzl* – hürufilərdir. Hər iki beytdə Məhəmməd peyğəmbərə müraciət olunur. *Saç*, *zülfi* Quranı simvolizə edir. *Küfr* isə çoxqatlı semantikaya keçid edərək burada müqəddəs kitabın Fəzlullaha məxsus hürufi təvilini, yəni batini şərhini ifadə edir.

“*Dağıtma yanağın üzrə zülfün*

Neylər bu günəş səhab içində?” [1, II, s. 231]

Bu beytlə bağlı M.Quliyevanın maraqlı izahı var: “... verilən nümunə ləff və nəşr olduğu üçün aşağıdakı şəkildə sxemləşdirilir: “*Burada bənzəyən iki şey: yanaq ilə zülfi birinci misrada, bənzədilən isə: günəş ilə səhab ikinci misrada verilmişdir.*

Şair çox sevdiyi və çox işlətdiyi bu qoşa surətlərlə parlaq bir lövhə yaradır: *Gözəlin yanağını günəşə, zülfünü isə buluda oxşadır*” [5, s. 159]. Burada *səhab* – ərəb dilindən tərcümədə qara bulud deməkdir. Nəsiminin dilində metafor olaraq saçın qara rəngini ifadə edir. Amma qeyd etmək lazımdır ki, “*Qoyma üzünü niqab içində*” tərcibəndinə aid olan bu beyti kontekstual təhlil etdikdə məlum olur ki, Nəsimi burada qadın gözəlliyini tərənnüm etmir. O, Fəzlullaha müraciət edərək hürufi ideyaları təbliğ etməsini, heç

kəsin bilmədiyi batini sirləri aşkara çıxarmasını xahiş edir. Burada *yanaq*, *günəş* – ilahi həqiqətlərin daşıyıcısı olan Adəm, *zülfi* isə təvilə ehtiyacı olan Quran ayələridir ki, onun batini sirlərini açmaqla Adəmin ilahi həqiqətlərini ortaya qoymaq olar.

“*Çəlipa zülfü xalından saçın leyliürür, amma*

İrşidi ayəti-fanzur adı nurü Düxan oldu” [1, II, s. 43]

Divan ədəbiyyatında fars mənşəli *çalipa* (xaç) saçı ifadə edir. Bu zaman “xaç” kafirliyin əlaməti, epitet ilə isə qara rəngin ifadəsi kimi ortaya çıxır. Şairin kafirlik anlamını verən *küfr* və *çalipa* simvolikalarından istifadə etməsi ilə Quran ayələrinin hürufi təvillərinin, batini izahların otodoksal islam tərəfindən qəbul edilməməsinə rəmzi işarə edir.

Yuxarıdakı beytdə ərəb mənşəli *leyl* (gecə) saçın qara rənginin ifadə vasitəsi kimi istifadə olunur. *Çalipa zülf* və *saçın leyli* qara saç deməkdir. Assosiativ mənalar yaradılır: qara rəng → qaranlıq → cahillik. Qaranlıq (cahilliyyə) ilə nur (islam) arasında bədii təzad yaradılır. Daha bir beytdə şair *nuri-Düxan* – nur (ışıq) və *düxan* (qaranlıq duman; qiyamətin ilk əlaməti olan 40 gün 40 gecəlik Şərqdən Qərbə uzanacaq duman) arasında təzad əmələ gətirir.

“*Sureyi-nuri-Düxandır zülfü-yar,*

Yə’ni küfr ilə imandır zülfü-yar” [1, II, s. 274]

Nəsimi burada Adəmin üzünü, yanağını “nur”, qaralığına görə saçını Quran surəsinin adı ilə “Düxan” adlandırır.

Səvad (سواد – qaralıq) ərəb mənşəli söz saçın qara rənginin ifadə vasitəsi kimi.

“*Mişkin saçın səvadına mişki-Xəta derəm*” [6, I, s. 141]

Burada *səvad* ilə qara rəngdə olan *müşk* arasında bənzətmə yaradılmışdır. Mişk qoxusu təsəvvüf ədəbiyyatında Quranın ilahi və ya batini həqiqətlərinin yayılmasını simvolizə edir.

Leyl sözünün saçın qara rənginə aid edilməsi və Quranla əlaqələndirilməsi Orta əsr təsəvvüf ədəbiyyatının bir çox nümayəndələrinin əsərlərində müşahidə olunur. Qazi Bühranəddində (XIV əsr): “*Saçın gösdərdəli gündüzdə leyli*” [3, s. 132]; Gülşəni Bərdəidə (XV əsr): “*Leylətül-qədrün bəratı zülfünün pürtabidür*” [4, s. 244]; Şah İsmayıl Xətayidə (XVI əsr) “*Saçının rəngidir çün leylətil-Qədr, Cəməli nuri şəmsi-xavəridir*” [7, s. 61].

Leylətül-əsrə (ليلى الاسراء) – isra gecəsi deməkdir. İslamda mühüm əhəmiyyətə malik olan bir hadisədir. Bu hadisə Hz. Məhəmmədin (s.ə.s.) bir gecə ərzində Məkkədən Qüdsə (Beytül-Müqəddəsə) və oradan səmaya yüksəlməsi (Mirac) kimi iki mərhələli bir səfərdən ibarətdir. Nəsimi aşağıdakı beytdə *leylətül-əsrə* qurani ifadəsini məcaz olaraq saçın qara rənginə aid

edir və eyni zamanda islam peyğəmbərinin məracda Allah ilə görüşməsi barəsindəki hədisinin sirrindən bəhs edir:

“*Ay ilə günəş üzün ənvarıdır,*

Leylətül-əsrə saçın əsrarıdır” [1, II, s. 270]

“Zəngi” (زنگی – qara dərilili adam; qara dərilili irq) sözü saçın qara rənginin ifadə vasitəsi kimi:

“*Çinü Maçinü Həbəş rüxsareyi-Rum üstünə, Basmış zəngi saçın xeyli-xəyalı məndədir*”

[1, II, s. 163]

Klassiklərdən Qazi Bühranəddində qara xalın rəngini bildirmək üçün *zəngi* leksik vahidindən istifadə olunduğu müşahidə olunur: “*Xalünə sənün zəngi necə deyə dilüm ki, Ayınə təhəmmül qılımaz zərrəcə zəngi*” [3, s. 115].

“Zülmət” (ər. qaranlıq) və “zülümət” (ər. qaranlıqlar) sözü saçın qara rənginin ifadə vasitəsi kimi istifadə edilərkən Nəsimidə “bədr” leksik vahidi ilə yanaşı nurlu üz ifadə etməklə ağ və qara rənglərin kontrastını yaradır:

“*Fəzlim mənim, ey Xızrımü ey abi-həyatım,*

Şəmsim mənim, ey bədrimü saçı zülümətim”

[1, II, s. 91]

“*Zülfünün zülmətində qalmış ikən*

Doğdu hüsnü, göründü şəmsi-züha. [1, II, s. 91]

Qazi Bühranəddində eyni şəkildə *zülümət* metafor və alleqoriyası ilə *zülümət* epiteti müşahidə olunur: “*Dilü can zülfünə düşibən olur sərgəştə Zülümət içrə ayıblaman əgər azar isəm*” [3, s. 496]. Burada aşiq sevgilinin (Allahın və ya Məhəmməd peyğəmbərin) zülfünə (Quranın təsiri altına) düşmüş, yəni eşqinə qapılmış, özündən keçmiş, sərgəştə olmuşdur. Bu saç, bu zülf qaranlıqdır – zülümət içindədir, təvilə ehtiyacı var.

“Şam” (شام – gecə) fars mənşəli söz saçın qara rənginin ifadə vasitəsi kimi. Burada da şair *sübh* və *şam* sözlərini mükəmməl epitet vasitəsi olaraq ömür və bəxt anlayışlarını ağ–qara, işıq–zülmət dualizmi fonunda antitezləşdirərək poetik kontrast yaradır:

“*Ömrümün sübhü üzündür, bəxtimin şamı saçın,*

Getmə, ey dilbər, gözümdən, sübhümü şam eyləmə!” [6, I, s. 59]

“Qaranqu” (قرنکو، قرکقو) “Dədə Qorqud”da [8, D 40,45], Mahmud Kaşğarının lüğətində [9, III, s. 263] izlənən qədim türk sözüdür. Müasir Azərbaycan dilində fonetik arxaizmdir. Şair bu

leksik vahidi saçın qara rənginin epiteti kimi işlədir:

“Saçın qaranqusundan üzün nuru göründü,
 Hər qanda şam olursa, ardınca sübh dəmdir”
 [6, I, s. 275]

“Zill” (ظَلّ – kölgə). Nəsiminin şeirlərində “zilli-sani, zilli-ilahi” (Allahın kölgəsi) saçın qara rənginin ifadəsi kimi verilir:

“Ey saçın zilli-ilahi, vey rüxün Allahu nur!
 Rövzanın sərvə boyundur, indəha cənnatü
 hur” [1, II, s. 195]

Hindu هندو leksik vahidi Nəsimi yaradıcılığında hindli kimi qara rəng mənasında iki anlamda müşahidə olunur:

a) Qara rəng.

“Nəsimi bağrını hicrin qarartdı şöylə kim,
 hərgiz

Ağarmaz yüz gəzin yusam əz in bəs ruyü çün
 hindu” [6, I, s. 295]

Nəsimi burada ayrılıq səbəbindən qaralan bağrının bir daha ağarmayacağını onunla izah edir ki, bağrı dərddən qan ilə dolub və hindli

kimi qara rəngdədir. Nə qədər yusa da xeyri yoxdur.

b) Qara xal mənasında:

“Rüxün üzrə bənin şahanə hindudur, acəb,
 yarəb” [6, I, s. 256]

Hindusifət (هندوصفت) Hindli kimi qara.

“Nədən düşmüş saçın hindusifət kim,
 Yanağın ləleyi-həmraya düşmüş” [6, I, s. 306]

Beləliklə, nəticə olaraq deyə bilərik ki, Məhəmməd peyğəmbərin saçının qara rəngi Nəsiminin dilində aşağıdakı epitetlərlə vəsf edilir: küfr, qaranqu, leyl, leyli, hindu, hindusifət, zill, zəngi, zülmət, zülumat, şam, Duxan, səhab, çəlipa, zilli-ilahi, zilli-sani, sayə, səvad, gecə və qəhr. Bunların hər biri təsəvvüf terminidir. Çünki Orta əsr təsəvvüf ədəbiyyatının əsərlərində eyni tendensiya ilə bədii təzad tətbiq edilməsi şəklində də müşahidə olunur: küfr – iman; leyli – züha, nuri – duxən; zəngi – rüxsarə; zülumat – bədr, şəmsi-züha; şam – sübh; qaranqu – nur; çəlipa – nur, zilli-ilahi – Allahu nur; zilli-sani – afitab. Bax: Cədvəl 2.

Cədvəl 1.

Nəsimi yaradıcılığında rənglərin təzad və bənzətməsini ifadə edən təsəvvüf terminləri

	Saçın və ya xalın qara rəngini ifadə edən təsəvvüfi terminlər	Üzün bəyazlığını ifadə edən təsəvvüfi terminlər
1.	küfr	iman
2.	qaranqu	nur
3.	leyl	nur
4.	leyli	züha
5.	hindu, hindusifət	ləleyi-həmra
6.	zilli-ilahi	Allahu nur
7.	zəngi	rüxsarə
8.	zülmət	nur
9.	zülumat	bədr, şəmsi-züha
10.	şam	sübh
11.	Duxan	nuri
12.	səhab	günəş, qəmər
13.	çəlipa	nur
14.	zilli-sani	afitab
15.	sayə	afitab
16.	səvad	müşk
17.	gecə	gündüz
18.	qəhr	lütəf
19.	leylətül-əsra	ənvar

Üz leksik vahidi Nəsimi yaradıcılığının antropomorfik görüşlərini əks etdirən ifadə vasitələrindən biridir. Bu məqsədlə şair aşağıdakı leksik vahidlərdən istifadə edir.

Sinonimlər: *rux, rüxsar, camal, surət, təl'ət, üzər, yanağ*.

Bənzətmələr: *nəsrin, qəmə, Nur, gündüz, günəş, bəyaz, sübh, Şəmsüz-Züha, Vəz-Züha, şəm', şəm'i-vəhdət, iman, qəmə, qəmərizli, qəmərsurətli, qəmərtəl'ət, bədr, bədri-münir, ay, mah, günəş, xavər*.

Aparılan araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında “saç” və “üz” leksik vahidləri semantik-oppozitiv cütlük təşkil edir və bu cütlük vasitəsilə həm rəngə əsaslanan antonimiya, həm də assosiativ semantika ilə zənginləşdirilmiş poetik sistem formalaşdırılır. Saçın qara rəngini bildirən epitetlər neqativ sahəni – kontekstual şəkildə Quranın bətinə, anlaşılmayan mənalara və ortodoks islam tərəfindən kafirlik hesab edilən hürufi təvil ilə əlaqələndirilir. Buna qarşılıq, üzün nurluluğunu ifadə edən leksik vahidlər – *camal, nur, şəms, bədr, sübh, iman, züha, şəm'i-vəhdət* və s. – pozitiv semantik sahəni – Adəmi təmsil edir. Hər iki sahə kontrastiv semantika, rəng antonimiyası və ezoterik məcazlaşdırma prinsipləri ilə əlaqələndirilir. Nəsimi bu leksik vahidlər arasında metafor, təşbih, epitet, sinonimiya, antonimiya, assosiativ əlaqə, izafət konstruksiyaları və frazeoloji ifadələrdən istifadə etməklə poetik dildə çoxqatlı semantik təbəqələşməyə – semantik ambivalentliyə nail olmuşdur. Nəsimi məharətlə təvriyə (توريه) – divan ədəbiyyatında və bələğətdə bir sözün iki və ya daha çox mənası

olduğu halda, zahirdə yaxın, lakin məqsədcə uzaq (gizli) mənanın nəzərdə tutulması sənətindən istifadə edir. Şairin leksik seçimi yalnız bədii təsvirə xidmət etmir, həm də mistik-məna sahələri yaratmaqla leksik sistemin semantik dərinliyini artırır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Nəsimi, İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. İki cild. Həmid Araslının tərtibatı ilə. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 376 səh.
2. Heydərova X. Nəsiminin anadilli əsərlərinin izahlı-ensiklopedik lüğəti. I cild. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 344 səh.
3. Bürhanəddin Q. Divan. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2005, 728 səh., s. 318
4. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi. Divan. Bakı, “Avrasiya press”, 2006, 416 səh.
5. Quliyeva M. Nəsimi şeirinin sənətkarlığı. // Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı: – Elm, – s. 155-185.
6. Nəsimi, İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. İki cild. I cild. Həmid Araslının tərtibatı ilə. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004. 336 səh.
7. Xətayi Ş. İ. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 384 səh.
8. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376 səh.
9. Mahmud Kaşğari. «Divanü lüğət-it-türk». Dörd cild. Bakı, “Ozan”, 2006.

Хадиджа ГЕЙДАРОВА

кандидат филологических наук, доцент

МИСТИКО-ОППОЗИТИВНАЯ СИМВОЛИКА «ЛИЦА» И «ВОЛОС» В ПОЭТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ НАСИМИ

Резюме

В статье проводится углублённый лексико-семантический, символический и интертекстуальный анализ слов «лицо» и «волос» в поэзии Имадеддина Насими на основе суфийской и хуруфитской традиции. Целью исследования является выявление скрытых онтологических и гностических смыслов, зашифрованных в оппозиции этих понятий, и раскрытие их роли в формировании антропоморфного образа совершенного человека в рамках хуруфитской космологии. Методология работы основывается на семантическом и контекстуальном анализе поэтических образов, а также на сопоставлении с кораническими и

классическими источниками. Автор утверждает, что волосы в поэтике Насими символизируют ночь, тьму, скрытые смыслы, «куфр» (неверие), в то время как лицо представляет свет, день, «иман» (веру), познание и совершенное отражение божественного света. Особое внимание уделяется интертекстуальным связям с Кораном: аяты и термины, такие как «аль-Лейл», «Духан», «лилят аль-Исра», «хабль аль-матин», переосмысливаются через хуруфитскую призму. Также выявляются параллели с творчеством других суфийских поэтов — Гази Бурханеддина, Гюльшени и Шаха Исмаила Хатаи, что позволяет проследить устойчивые символические ряды. Статья раскрывает многослойную систему метафор, основанную на цветовых антонимиях и эзотерических категориях.

Ключевые слова: Насими, лицо, волосы, Коран, символика,

Khadija HEYDAROVA
PhD in Philology, Associate Professor

THE MYSTICAL AND OPPOSITIONAL SYMBOLISM OF “FACE” AND “HAIR” IN THE POETIC LEGACY OF NASIMI

Abstract

The article presents an in-depth lexical-semantic, symbolic, and intertextual analysis of the terms “face” and “hair” in the poetry of Imadaddin Nasimi, based on Sufi and Hurufi traditions. The aim of the study is to uncover the hidden ontological and gnostic meanings encrypted in the opposition between these concepts and to explore their role in shaping the anthropomorphic image of the Perfect Man within the framework of Hurufi cosmology. The methodology relies on the semantic and contextual analysis of poetic imagery, as well as on comparisons with Qur'anic and classical sources. The author argues that in Nasimi's poetics, *hair* symbolizes night, darkness, hidden meanings, and *kufi* (unbelief), whereas the *face* represents light, day, *iman* (faith), gnostic knowledge, and the perfect reflection of divine radiance. Special attention is given to religious intertextuality: verses and terms from the Qur'an such as *al-Layl*, *al-Dukhan*, *laylat al-isra*, and *ḥabl al-matīn* are reinterpreted through the prism of Hurufi hermeneutics. The study also reveals parallels with the works of other Sufi poets — Ghazi Burhaneddin, Gulshani, and Shah Ismail Khatai — allowing the identification of stable symbolic patterns in classical poetry. The article highlights a multilayered metaphorical system grounded in color antonyms and esoteric categories.

Keywords: Nasimi, face, hair, Quran, symbolism.

Daxil olub: 22.08.2024